

A Madách-filológia kételyei

Lazi Könyvkiadó
Szeged, 2003
252 oldal, 1990 Ft

Alig csendesültek el a Nemzeti Színház *Tragédia*-előadásának médiahullámai, s a Madách-filológia új problémával jelentkezik. Most a szövegkiadásban találkozunk töprengésre készítő kérdésekkel. Madách Imre írásai ma sincsenek lezárhatóan rendezve, napjainkban is kerülnek elő kéziratok. Tudjuk például, hogy *Az ember tragédiája* a közzététele óta kérdések százait tétette fel a kutatókkal, s csak a szöveg napjainkban is három markáns értelmező: Bene Kálmán, Kerényi Ferenc és Striker Sándor gondozásában olvasható. A változatok a régóta hiányzó kritikai kiadásra hívják fel a figyelmet. A Madách Irodalmi Társaság húszkötetes összkiadás-tervezete az 1942-es Halász Gábor készítette összegzés után ismét megkísérli bemutatni az alsósztrégovai géniusz életművét. E munka része lehet a vitatott szerzőjű műnek – esetleg egy új Madách-drámának a közreadása.

A címben is jelzett kételyekhez jó prolóógus lehet a könyv kézbe vétele. Az olvasói találkozás a bizonytalanság érzésével indul: a címlap és a belső címlap hangzatos kérdését „(Madách Imre utolsó drámája?)”, az előzéklap nem osztja. Valószínű, hogy a kiadó és/vagy a nyomda incselkedik a vásárlóval, mert a közreadó Bene Kálmán ennél komolyabb Madách-kutató. Huszonöt éve annak, hogy az 1978-as *Madách-tanulmányokban* a *Csák végnapjai* első változatát rekonstruálta. Azóta a 19. század második felének magyar irodalmával foglalkozik, jelentős a szerepe a Vajda János Kritikai Kiadásban, sőt a Madách Irodalmi Társaság oszlopos tagjaként tucatnyi dolgozatban világította meg az ouvre kevésbé ismert területeit. Az „ismeretlen szerzőjű” drámát is ő rendezte sajtó alá, s a magyarázó jegyzeteket, valamint a kísérő tanulmányt is ő írta.

A könyv bevezetése közli a filológiai vita történetét és alapkérdését. 1863-ban az Akadémia drámapályázatán több mű is indult, de első díjat (azaz díjat) nem osztottak ki. A *József császár* csupán dicséretes lett, de a bírálók kisebbsége ennél sokkal érdemesebbnek tartotta. Bár a jeligék feloldását tartozó borítékokat a szokások szerint megsemmisítették, az irodalmi közvélemény az eredményhirdetés után a jeligés dicsért mű írójaként Madách Imrere és Szász Károlyra tippelt, ám a vélt szerzők 1864-ben nem fedték fel kilétüket. Igaz, 1866-ban Szász tett egy bizonytalan kísérletet a mű „azonosítására”, de a leplezés abbamaradt. Pedig a mű jelentős, „helye ott van valahol közvetlenül a *Bánk bán* mögött, Madách *Mózesének* és Teleki *Kegyencének* társaságában. Akárki legyen a pályázati mű ismeretlen szerzője, ez a tragédia mindenképpen megérdemli, hogy a művelt olvasóközönség szélesebb rétegei is megismerkedhessenek vele.” (5.)

Mindez azonban csupán egy vélemény; a megjelent könyv olvasása közben két irányba ágazódik a „taglalat”: lehet foglalkozni a közreadott pályamunkával, s lehet töprengeni a szerző személyén.

A könyv első nagyobb része maga a mű: *József császár* (Tragoedia öt felvonásban). Ma már nehéz úgy véleményt mondani, hogy nem vesszük figyelembe a kalapos királyról írt későbbi műveket.

Szomorj Dezső 1918-as négy felvonásos színművének (*II. József császár*) lényegét Kaunitzcal mondatja ki a szerző: „Az nem lehet, hogy valaki egy személyben az abszolutizmus és a forradalom legyen.” (Czibor János) Igaz, a négy felvonás java a magyar nemességgel és a pápával történő összecsapásról szól, ám sokat ront rajta, hogy az egész átítatódott Lichtenstein Eleonóra szerelmi ömlengéseivel. A téma azonban korszerű volt, és a darab nagy sikert aratott 1918-ban a Nemzeti Színházban.

Németh László 1954-ben írta meg a maga értelmezését – *II. József* a címe –; sokáig kellett várnia, míg a Nemzetiben 1964-ben bemutatták. E művében is megtaláljuk a történelmi szerepében megnyilvánuló emberi örültséget: az igazságot szerető, azt önnön pusztulása árán is kimondó nagyembert a kortársak értetlensége buktatja el – mondja a műről Benedek András. Mit tud ehhez képest az „ismeretlen szerző”?

Az öt felvonásra tagolódó drámai cselekmény középpontjában az a József áll, aki a hosszú ideig kényszerült várakozni az uralkodásra. Amikor anyja meghal, akkor egyszerre akarja boldogítani birodalma népeit. Reformjainak bevezetése érdekében vállalja mind híveinek elhídegülését (ellenségeivel nem törődik), mind szerelme föláldozását. A tragika szerepét megtettesítő Szécsy Ilona grófnő ugyanis csak akkor adná meg magát szerelmének (már római találkozásuk óta szeretik egymást – ez az első felvonásban kiderül), ha a férfi lemondana a magyar nemesi (s mint ilyen: nemzeti) autonómiát sértő terveiről, illetve ha jóvá/semmissé tenné tetteit. A tragikai homályt és hangulatot a női becsület értelmezése és az 1784-es román lázadás fölidézése adja. Szécsy vállalja a becstelenség látzatát, csakhogy megkönnyítse József uralkodói „kiteljesedését”; a románság lázadásába pedig beleértődik a bécsi manipuláció lehetősége, noha József határozottan elutasítja a sejtést is. A dráma tetőpontja, amikor a magára maradó császár szembesül azzal, hogy reformjai, mint homokra épült vár, összeomlanak, s a kudarc maga alá temeti a felvilágosult reformert is.

Jóval izgalmasabb a könyv második fele; ebben Bene Kálmán arra a kérdésre keres választ, hogy „Ki írta a *József császár* című drámát?” Az első megközelítés az életrajzi, filológiai kérdések megválaszolása; ehhez az Andor Csaba-monográfia mellett kortársi adatokat használ fel. Az irodalomtudós úgy véli, hogy Madáchnak a *Mózes* után s a *Tündérralom* megkezdése előtt volt egy „drámányi” ideje. Ugyanakkor a rendkívül részletes Szász-levelezés a műről minden eshetőség figyelembe vételével is hallgat. Igaz, hogy Szász 1866-ban kísérletet tett az átdolgozott mű megjelentetésére és előadatására, de mindketőtől elállt, sőt gyermeke már nem is jelezte, hogy az apja műve lenne a kérdéses tragédia. Ezután a mellékletben olvasható a *Jelentés az 1864. évi Karácsonyi-pályázat eredményéről*, de ez nem ad választ a ki írta s ki nem írhatta a *József császárt* kérdésre. Lesznek, akik a kisebbségben maradt Bérczy Károly érzelmileg hiteles véleményét fogadják el helyesnek, mások Gyulai Pál tudományos megalapozottságú ítéletét tekinthetik igaznak.

Most következik a kötet újabb meglepetése: számítógépes és hagyományos szöveg-elemzéssel Bene Kálmán imponálóan és sokoldalúan próbál igazságot tenni a két feltevés között. (Hasonló módszerrel azonosítottak a múlt század végén egy Shakespeare-drámát az angol irodalomtörténészek!)

Először a formai sajátosságokat vizsgálja. A szókincs- és motívumvizsgálat azt bizonyítja, hogy Szász Károlynak nem sok köze van a darabhoz. A 3. mellékletben a kutató mintát is közöl a motívumok táblázatából. Ebben a tárgyalt műalkotás ötven fontos szavának motivált előfordulását vizsgálja meg a gyanúba vett két szerzőnél. Madách műveiben zömében *Az ember tragédiájából* valók a megfelelések (96), a többi műből viszonylag kevés az adat (*A civilizátor* 3, a *Mózes* 14+2 jelöletlen, a *Csák végnapjai* 3, a *Tündérválom* 1, *Csak tréfa* 5, *Commodus* 1) – összesen 125 idézettel találkozunk. Szász Károly kortárs művében, a *Heródesben* 33 szó meg sem jelenik, a maradék 17-re is csak 28 előfordulás esik.

Bene nem elégszik meg a szavakkal! Ezután sorra veszi a stílus- és grammatikai sajátosságokat, illetve a helyesírási jegyeket (sajnos a grafológia kizárandó, ugyanis kötelező volt idegen kezű másolatban benyújtani a jelígyes pályaművet). Ezeknek az adatai is Madáchra mutatnak mint lehetséges szerzőre.

A tartalmi kérdésekben nagyobb a bizonytalanság, de Bene sokoldalúan közelít. Először a drámaíró Madách jellegzetességeit mutatja be, s hogy ez mennyire hasonlít a szerzői utasításokban, valamint a drámai helyzetek és jelenetek szerveződésében. Itt találkozunk az érvelés gyenge pontjával: ilyen mélységig nem vizsgálta Bene Kálmán – maga is írja – a drámaíró Szász Károly egyéb darabjait. (Sőt meg lehetett volna vizsgálni egy harmadik kortárs szerző (például Jókai Mór) korabeli műveit is, kontrollszöveggé.)

Igen érdekes és ötletes, amikor a drámai hősök és a szerzői életrajzi párhuzamok lehetséges kapcsolatát vizsgálja, feltételezve azt, hogy a romantikus drámaírók szokásához híven a művekben megjelennek az életút és -tapasztalat jellemző jegyei. Segítője, Bárdos József merészen kulcstragédiának is veszi a darabot, és a Madách-életrajz egyes részleteivel veti egybe; ötleteit nehéz lenne az életrajz ránk maradt adataival megcáfolni. Bene ennél vigyázóbb (viszont a Szász Károly-i életút illetően vizsgálatával adós marad), és összegzésében ismét Madách javára ítélt.

Végül az eszmék sorát és sorsát elemzi a két gyanított író műveiben. Ehhez a vizsgálathoz hozza példának a 2. mellékletben közölt „második”, a Szász Károly-i változatot. A Szász-féle kéziratnak a pályamű szövegétől való eltérései, valamint a pályaműből kihúzott sorok egyaránt bizonyítják: Szász Károly rontott az ismeretlen szerző idegen kezű kéziratán. Ebben a megállapításban támogatja Máté Zsuzsa szakértői véleménye is.

Az érvelés végén azonban óvatossá válik a védő: maga nem mondja ki a végkövetkeztetést, csak felsorakoztatja a lehetőségeket és a hozzájuk kapcsolódó tényeket, illetve állításait. Zárójeles véleményét így összegzi: „(Tehát ha a *Madách-életmű darabjaival hasonlítjuk össze a drámát, akkor Madách a szerző.*)” és „(Tehát ha az írói *vallomásokat tartanánk perdöntőnek, úgy csakis Szász Károly műve lehet a József császár.*)” De még ezután is nyitva hagyja a lehetőségeket, és a matematikai valószínűség eseteit is számba veszi: „sem Szász Károly, sem Madách, hanem egy ismeretlen harmadik író lenne eszerint a szerző”; illetve „a Madách által írt darabot már pályamű formájában is átdolgozta Szász Károly”.

Az óvatosság cseppet sem felesleges; Bene Kálmán tisztában van azzal, hogy a kérdés mögött ott húzódik a Szász ellen irányítható plágium szándékának a vádja, s ez a vád szándékként való megfogalmazása is súlyos. Ám Bene ezt nem mondja ki, sőt megpróbál Szász magatartására értelmet és mentséget találni.

Ki hát az „ismeretlen szerző”? Kövessük a sajtó alá rendező irodalmárt. „Közvetett bizonyítékok alapján is hoztak már ítéletet... Javaslom az olvasónak: döntsön maga.”

Árpád Károly

